

Nemzet és intézményesülés

A kisebbségkutatás talán legfontosabb kérdése, hogy milyen elméleti keretben értelmezhető egy adott nemzeti kisebbség intézményesülése, valamint, hogy milyen belső és külső hatások befolyásolják ezt a folyamatot. Különböző keretekben közelelhető meg a nemzeti kisebbségek kérdése. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük az intézményrendszerre, a kisebbségi pártok politikájára, a kisebbségi elitre, az oktatásra, a nemzeti identitásra, a kisebbségi jogok, az etnikumok közötti konfliktusra vonatkozó kutatásokat és megközelítéseket.¹ Ahhoz, hogy egy adott, vagy általában egy nemzeti/etnikai kisebbségben zajló folyamatokat megértsük a különböző, a „játszmában” résztvevő szereplők párhuzamos intézményesüléseit szükséges megértenünk. Ezek a szereplők: a nemzeti kisebbség, az állam (az adott nemzetállam és az anyaország), valamint a nemzetközi szervezetek, intézmények (elsősorban az EU különböző kisebbségekkel is foglalkozó testületeire gondolunk).

Míg a nemzetállamról, a nemzetállami nacionalizmusról viszonylag kikristályosodott elméletekkel rendelkezünk, valamint az Európai Unió politikájáról is kimerítő ismeretekkel bírunk, szembeötlő a nemzeti/etnikai kisebbségekre vonatkozó szakirodalom elméleti hiánya. Állíthatjuk, hogy az igen színvonalas, átfogó, mély elemzések ellenére, a kisebbséggel foglalkozó szakirodalom a legkevésbé teoretizált. Ennek magyarázata elsősorban abban rejlik, hogy a legtöbb szerző a nemzeti kisebbségeket önálló entitásként kezeli, és többnyire figyelmen kívül hagyja, hogy a nemzeti kisebbségek jelentős része – legalábbis térségünkben – valamikor egyazon állami keretben egy nemzetépítési folyamat eredményeképp alakult ki. A közös kialakulás olyan erős kötelekeket teremtett, amelyek határmódosítások esetén is megmaradtak: az illető csoportok, egyének továbbra is a nemzethez lojálisak és nem az államhoz.

A szakirodalom évtizedek óta kísérli meg a nemzeti, etnikai csoportoknak olyan meghatározását adni, amely az összes ilyen jellegű kisebbségre érvényes. Mindezidáig ez a kísérlet meddő vállalkozásnak bizonyult, és ma már biztos állíthatjuk, hogy általános érvényű meghatározás nem adható. Elsősorban a kisebbségi jogok kodifikálás miatt tekintették fontosnak az egységes definíciót, arra a feltevésre építve, hogy amennyiben pontosan meghatározhatók a kisebbségek, esetleg pontosan megkülönböztethető kategóriákat állíthatunk fel, úgy felvázolható az a keret,

¹ Elsősorban az analitikus keret érdekel, a normatív megközelítésekkel jelen tanulmányban nem foglalkozom. Az analitikus – elsősorban a szociológiai, antropológiai, történelmi – megközelítések leíró jellegűek. Nem a megoldást, nem a jogosultságot vizsgálják, hanem azt a fogalmi rendszert keresik, amely segítségével minél pontosabban leírhatók valamely nemzeti kisebbség törekvései, illetve az azon belüli folyamatok.

amely segítséget nyújthatna a kisebbségek jogainak kodifikálásához. Emögött még egy feltételezést sejtethetünk: a meghatározás, a kodifikáció megoldaná a titulás nemzet és a nemzeti kisebbség közötti feszültséget, nem ritka esetben pedig a konfliktust.

Ma már bizton állíthatjuk, hogy ezek a feltételezések hamisak. E feltételezések csupán a kérdés félreértelmezésén, meg nem értésen alapszanak. Ugyanakkor, szinte biztosnak tűnik, hogy a kérdésfelvetés hibás. Kijelenthetjük: sem a kisebbségek meghatározása, sem a kisebbségi jogok kodifikációja nem fogja a különböző nemzeti alapon szerveződő csoportok közötti ellentéteket feloldani.

Habár nem a megoldás keresése érdekli e tanulmány szerzőjét, azt merészen állítja, hogy a megoldás független a kisebbségek meghatározásától.

Nem véletlen, hogy nincs megegyezés a nemzeti kisebbségek meghatározása tárgyában; ez elsősorban abból adódik, hogy a valóságos vita a körül bonyolódik, hogy ki határozza meg, mi a nemzeti kisebbség. Az illető csoport megnevezése körülötti szimbolikus (de nem csupán) harc lényeges eleme a többségi és kisebbségi nemzetpolitikának. Az állam, a nemzeti kisebbség, a nemzetközi szervezetek, a tudomány – mind a saját szempontjai szerint igyekszik meghatározni a nemzeti/etnikai kisebbségeket. A szakirodalomban megkülönböztethetünk különböző meghatározás-fajtákat. Habár minket elsősorban a tudományos meghatározások érdekelnek, ezeknek primátusa egyáltalán nem nyilvánvaló, sőt, inkább az a jellemző, hogy a kutatók, elemzők is az egyéb intézmények meghatározásait veszik át. Például Romániában a romák nemzeti kisebbségként, Magyarországon etnikai csoportként vannak számon tartva. Ebben az esetben az állam általi meghatározás a döntő. Hasonlóképpen egy adott állam különböző korszakokban más-más csoportokat/kategóriákat tekint nemzeti kisebbségnek. Érdekes Szlovénia, ahol az önálló államiság megteremtése után csupán a magyar és az olasz számított nemzeti kisebbségnek – külön jogokkal felruházva, majd az EU-nak megfelelni szándékozás miatt a romák is nemzeti kisebbséggé „léptek elő”. A magyarhoz és az olaszhoz hasonló szociológiai tényezőkkel jellemezhetők a Szlovéniában élő szerbek is, mégsem tekinti őket az állam – és nem biztosít megkülönböztetett jogokat – nemzeti kisebbségnek. A térség politikájával foglalkozók számára az indokok érthetők, a társadalomtudományok képviselői viszont minden bizonnyal másként határoznák meg a Szlovéniában élő kisebbségeket. Az állam mellett természetesen az illető kisebbségek is meghatározzák magukat, és ezekben az esetekben sem mindig a társadalomtudományi szempontok a relevánsak. Például a romániai magyar kisebbség előszeretettel határozza meg magát, mint nemzeti közösség, a skótok, katalánok pedig mint nemzet. Az anyaország is hol nemzeti kisebbségnek határozza meg az egy másik állam területén élő „nemzettársakat”, hol pedig az illető nemzet részeként (az etnokulturális nemzet-meghatározás alapján). A nemzetközi (európai) szervezetek/testületek/intézmények leginkább a nemzeti kisebbség fogalmával operálnak – anélkül, hogy pontos meghatározást adnának, vagy felsorolnák, hogy kikre vonatkozik a nemzeti kisebbség fogalma, de például a romákat elsősorban etnikai kisebbségnek vagy etni-

kai csoportnak tekintik. Ugyanakkor – elsősorban politikai okokra visszavezethetően – mint norma, az egy állam – egy nemzet ideológiában – gondolkodnak.² De olyan esetekkel is találkozunk, amikor az egyik kisebbségekkel foglalkozó testület etnikai csoportként kodifikálja a Romániában élő csángókat.³ A magyarországi „ki a cigány?” vita is rámutat, hogy mennyire sokoldalú ez a kérdés, és hogy a tudomány képviselői sem jutnak egyezsége egy adott kategória meghatározásában.⁴

Ladányi János és Szelényi Iván helyesen világít rá a kérdésre: „Minden etnikai csoport határa elmosódott: az, hogy ki van e határvonalon „belül”, s ki esik azon „kívül”, nagymértékben attól függ, hogy ki végzi az etnikai besorolást, klasszifikációt. Az etnikai besorolás távolról sem semleges, „objektív” folyamat. Az ilyenfajta besorolást mindig éles társadalmi küzdelmek határozzák meg. E küzdelmeket gyakran etnikai előítélet, diszkrimináció jellemzi. Amikor az etnikai besorolást végző szereplő úgy dönt, hogy valaki inkább A és nem B etnikai kategóriába tartozik, akkor ez a döntése az ily módon besorolt személy élete szempontjából sokszor messzemenő, pozitív vagy negatív következményekkel jár. Ebben az értelemben az etnikai besorolás a „klasszifikációs küzdelmek” részének tekinthető. Ennek a küzdelemnek a kimenetelét távolról sem csupán a besorolás tárgyát képező személy társadalmi vagy netalán biológiai-genetikai jellemzői befolyásolják, hanem súlyosan meghatározzák ebben a folyamatban a besorolást végzők érdekei, előítéletei és társadalmi jellemzői is.”⁵ Hogy mennyire viszonylagosak ezek a meghatározások, arra Gheorghe és Acton írása világít rá: „a csoportra – a tudományos, illetve a politikai szövegkörnyezetben – alkalmazott definíció mindig politikai szándékot takar, általában olyan kategóriákkal találkozunk, amelyek az etnikai/nemzetiségi/antirasszista politika fogalomkörébe tartoznak. Ezek a fogalmak részben átfedik egymást, részben pedig ellentmondanak egymásnak. Azokat, az eredetileg a cári, illetve az ottomán gyakorlatból származó fogalmakat, melyeket Sztálin vezetett be a kommunista országokban, mint például „nemzetiség”, „nemzeti kisebbség” és „etnikai csoport”, nyugaton taláalomra használják, inkább egymás alternatívájaként, semmint egymást kizáró kategóriákként, ahogy az a sztálini szemléletben szokás. Ezeket olyan, kölcsönösen felcserélhető kifejezések mellett alkalmazzák, mint a „nyelvi kisebbség”, a „rassz” vagy „faji kisebbség”, „kulturális kisebbség”.⁶

A fentebbiek fényében tényleg fel kell tegyük a kérdést: fontos meghatározni a nemzeti/etnikai kisebbségeket? Miben és mennyiben viszi előre a társadalmi folyamatok, a társadalmi átalakulás elemzését, amennyiben görcsösen ragaszkodunk

² Lásd a státustörvény körüli politikai vitákat 2001–2003-ban.

³ *A csángó kisebbségi kultúra Romániában*. Európa Tanács Parlamenti Közgyűlés. 1521. (2001) sz. Ajánlás.

⁴ Lásd a vitát: Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről (két felmérés tükrében). *Magyar Tudomány*, 1997, 6. sz.; Ladányi János–Szelényi Iván: Ki a cigány? *Kritika*, 1998. 3. sz.; Kertesi Gábor: Az empirikus cigánykutatók lehetőségéről. *Replika*, 1998. március.

⁵ Ladányi János–Szelényi Iván: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, 2001, 4. sz. 85-95.

⁶ Gheorghe, Nicolae – Acton, Thomas: A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok. *Replika*, 1996, 23–24. sz. 207–218.

az elemzett csoport/kategória pontos meghatározásához. Az én válaszom, hogy a meghatározás nem a kisebbségkutatás központi kérdése, és valószínűleg a leghasznosabb lenne véglegesen lemondani a pontos meghatározás kereséséről. Szarka László helyesen állapítja meg, hogy a nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok sajátosságai leginkább az eredeti nemzettől való leválás időpontjától függenek – hisz akkortól nem tud már a központi, állami nemzetépítés meghatározó befolyást gyakorolni az illető kisebbség nemzeti identitására: „A tipológiailag releváns sajátosságok tekintetében a kisebbségek történeti kialakulásában azonban nem annyira a kényszer, illetve az önkéntesség mozzanata a fontos, hanem sokkal inkább az, hogy az eredeti nemzeti közösségtől való leválás pillanatában a modern nemzettudat legfontosabb hordozói – az egységes irodalmi nyelv, a nemzeti, állami politikai program, az egységes nemzeti kultúra, gazdaság, piac – fejlődésüknek éppen melyik stádiumában voltak.”⁷ Természetesen Szarka megállapítása csak az anyanemzettel rendelkező kisebbségek esetében releváns.

Az utóbbi évtizedek meghatározási kísérletei bebizonyították, hogy elképzelhetetlen a megegyezés a nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok meghatározásában. Nem létezik olyan meghatározás, amely alkalmazható lenne az összes kisebbségre. Ugyanakkor, mivel jogi következményekkel jár egy ilyen meghatározás, a kisebbségek meghatározásában komoly szerepet játszó államok sem fognak megegyezésre jutni a kisebbségek meghatározását, illetve azok jogait illetően. A jogtudomány és a társadalomtudományok ennek következményeképp foglyai a politikának. A nemzet, a nacionalizmus elméletei inkább kanonizáltak, talán azért, mert sokkal inkább tudományos kérdésként kezelik.

Elmondható, hogy a tudományos elemzés központi kérdése nem az illető csoport nemzeti alapon való meghatározása, tipologizálása, hanem a folyamatok elemzése. Ehhez nincs szükségünk a csoport vagy az ahhoz tartozó egyének meghatározására, mivel fennáll annak a veszélye, hogy az illető meghatározás foglyai leszünk és szem elől tévesztjük a lényegi kérdéseket.

Csoportokról vagy kategóriákról beszélünk a nemzeti/etnikai kisebbségek esetében? Az önmeghatározás vagy a külső meghatározás számít inkább, illetve mi a viszony a kettő között? A társadalomtudomány a kisebbségre vonatkozóan tulajdonképpen kategóriákkal és nem csoportokkal operál, miközben csoportoknak tekinti őket. Nemzeti alapon különböztet meg embereket – akik egy történelmi folyamat eredményeképp váltak egy bizonyos nyelv, kultúra stb. hordozóivá – és csoportként kezeli őket. Gyakorlatilag a nemzeti dimenziót emeli ki és tekinti meghatározónak.

Csak akkor elemezhetjük érdemben a különböző társadalmi aktoroknak (nemzetállam, anyaország, nemzeti kisebbség, nemzetközi szervezetek) intézményesülését, egymást befolyásoló politikáját, ha egyazon dimenzió mentén vizsgáljuk a kérdést. Ez a dimenzió – bármennyire is kézenfekvő, mégsem nyert még teljes

⁷ Szarka László: A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. *Kisebbségkutatás*, 1999, 2. sz. 170.

elfogadást – a nacionalizmus. A nemzeti homogenizációra való törekvés, a nemzeti intézményesítés politikája a nacionalizmus. A versengő nemzeti retorikát, a különböző nemzetek, valamint nemzetek és nemzeti kisebbségek közötti konfliktust, a határon túli nemzettársak támogatását célzó politikák mind csak a nacionalizmus keretében értelmezhetők. Habár más magyarázatokat is találhatunk – és jelentős azon szerzők száma, akik találnak is –, ezek sajnálatos módon nem adnak elfogadható magyarázatot az előbbi kérdésekre, még akkor sem, ha egyes megállapításaik helyesnek bizonyulnak. Már csak azért is a nacionalizmus az egyetlen lehetséges központi fogalom, mert a nacionalizmust – ha eltérő módon is – de fogalmilag megragadhatjuk, dinamikusan elemezhetjük. A nemzet, a nemzeti kisebbség vagy etnikai csoport fogalmilag nehezen megragadható fogalmak, és esetleges pontos meghatározásuk nem visz előre a társadalmilag releváns kérdések elemzésében.

A nacionalizmuselméletek azok, amelyek kiemelt figyelmet szentelnek a nemzeti alapon való intézményesülésnek. A 18. században a nemzeti gondolat már jelen volt, a fogalom mai értelmében azonban még nem beszélhetünk nemzetekről. Az akkori társadalmak elsősorban a dinasztikus elv, a vallási hovatartozás, a rendi-jogi státus alapján tagolódtak. A mai társadalmak, államok nemzeti és/vagy etnikai alapon szerveződnek. Mi okozta ezt a változást? Miért állítja Ernest Gellner, hogy a modern ember nacionalista? Miért állítja Anthony D. Smith, hogy a modern világ már elképzelhetetlen és érthetetlen nemzetek és nacionalizmus nélkül? A közfelfogással ellentétben a nacionalizmus nagyon is modern jelenség.

A 19. század végén – 20. század elejére lezajlott a különböző csoportok nemzetivé válása. Kialakultak a nemzeti intézmények, központi értékévé vált a nemzet. A 20. század végén még mindig – és előreláthatólag még sokáig – nemzeti alapon szerveződnek meg az államok, és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Európai Unió a tagállamok hatáskörébe tartozónak tekinti a legfontosabb nemzeti identitást meghatározó területeket: a kultúrát, az oktatást, valamint az állampolgársági politikát.

A nacionalizmus logikája szerint az adott területen – egy államban – élőknek kulturálisan (nemzetileg) homogén társadalmat kell alkotniuk. A nemzeti homogenitás tulajdonképpen a nacionalizmus szinonimája, ahogy ez kiderül Ernest Gellner, Benedict Anderson és Michael Mann tanulmányaiból.⁸ A legelterjedtebb felfogás szerint a nemzetállam, a nemzeti elv alapján szerveződő társadalom, a többségi és kisebbségi nacionalizmus – amelyek mind a mai napig meghatározzák az államok intézményesülését – a modern kor termékei. Bizonyos megközelítések azonban – Anthony D. Smith, John Hutchinson – ezt megkérdőjelezzik, és azt hangsúlyozzák, hogy etnikai, nemzeti alapon szerveződő csoportokról már jóval korábban is beszélhetünk, de az ő nézetük szerint is a modern korban a nemzet minőségi változáson ment át.

⁸ Lásd a szerzők tanulmányait Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest: Rejtjel, 2004.

A szakirodalom által használt fogalmak – nemzet, nemzeti kisebbség, etnikai csoport, nemzeti közösség, nép – igen gyakran összemosódnak, felcserélődnek.⁹ A terminológiai problémák részben az egyes szerzők felfogásbeli különbségeire vezethetők vissza, részben azonban a pontos meghatározás megalkotásának nehézségeit mutatják. Daniele Conversi megfogalmazásában: „a nacionalizmus egyszerre határok fenntartása és teremtése, tehát egyfajta definíciós folyamat. A nemzet és nacionalizmus általánosan elfogadott meghatározásának hiánya abból adódik, hogy maga a nemzet az egyben a definíció eszköze is.”¹⁰

A nemzet fogalom meghatározásának sokrétűségére, bonyolultságára mutat rá Alain Dieckhoff.¹¹ Különböző szerzők azon vitatkoznak, hogy vajon objektív ismérvek vagy a szubjektív elem a döntő. Az objektív tényezők meghatározó szerepét valló megközelítések egy nemzet jellemzői közé a kultúrát, a nyelvet, a közös történelmet, esetleg a közös vallást sorolják. Azt feltételezik továbbá, hogy ezeknek az objektív kritériumoknak a megléte önmagában generál egy bizonyos nemzeti identitást. A szubjektív megközelítések – nem tagadván egyes objektív jellemzők meglétének fontosságát – a nemzethez való tartozás hitét tekintik a legfontosabbnak: nemzetről csak akkor lehet beszélni, ha a hozzá tartozók érzik, vallják is odatartozásukat. Alain Dieckhoff a polgári és a kulturális nemzetfelfogásokat a következőképp határozza meg: „a polgári nemzetet a polgárok szabad szövetségeként, racionális és önkéntes politikai konstrukcióként jellemezhetjük – ez a francia nemzetfelfogás alapja, melyet a Felvilágosodás filozófusai alkottak meg, és a Francia Forradalom hívott életre. A kulturális nemzet egy történeti közösség megtestesülése, egy identitásérzés kifejeződése, egy természetes rend megnyilvánulása, amely a német eszmény alapja. Ezt a romantikusok vallottak magukénak, és a Második, illetve a Harmadik Birodalomban öltött testet.”¹² Ez utóbbi megközelítés etnokulturálisan határozza meg a nemzetet, a közös nyelvre és kultúrára helyezi a hangsúlyt, az előbbi pedig az egy államon belül élőket tekinti egyazon nemzet tagjainak.

E röviden ismertetett tipológiák azonban csak a társadalomtudományi kategóriaként, valójában igen nehezen megragadható nemzet fogalmának tisztázására törekednek. A kérdés lényegéhez nem visznek sokkal közelebb. Az említett nemzetdefiníciók hivatkozási pontjai, előfeltevései különbözőek, esetenként egymást kizáróak.¹³

⁹ Connor, Walker: Terminological Chaos (A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a ...). In *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton University Press, 1994. 90–117. és Barrington, Lowell: 'Nation' and 'Nationalism': The Misuse of Key Concepts in Political Science. *Political Science and Politics*, December, 1997. 712–716.

¹⁰ Conversi, Daniele: A nacionalizmuselmélet három irányzata. *Regio*, 1998, 3. sz. 37–55.

¹¹ Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio*, 2002, 4. sz.

¹² Uo. 7.

¹³ A kérdés mai magyar vonatkozása iránt érdeklődő olvasó a *Regio* 2002. évi 4. számában megjelent írásokat forgathatja haszonnal, valamint a státustörvény körül kibontakozott elméleti írásokat. Lásd a legfontosabb tanulmányokat és publicisztikát a Kántor Zoltán (szerk.): *A Státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. kötetben.

Gellner¹⁴ az iparosodással, Hobsbawm¹⁵ a tőkepiacok kialakulásával kapcsolja össze, Anderson¹⁶ nyomda-kapitalizmusról beszél, mások, így Breuilly,¹⁷ Mann,¹⁸ Hechter¹⁹ a modern állam létrejöttével hozzák összefüggésbe. Megközelítésükben a nacionalizmust az említett társadalmi változások hozták létre mint szociológiai (nem pedig logikai) szükségszerűséget. A modern társadalomnak szüksége volt képzett, egymással kommunikálni képes munkaerőre; ez kívánta meg a társadalom homogenizációját, és ez az a folyamat, amit nacionalizmusnak nevezünk.

A nemzettel, nacionalizmussal foglalkozó szakirodalomban mind a mai napig vitatott az is, hogy a nemzet vagy a nacionalizmus a központi fogalom. Az egyik iskola szerint a nacionalizmus teremtette meg a nemzetet (Gellner, Hobsbawm), a másik megközelítés szerint pedig a nemzetről már jóval a nacionalizmus megjelenését megelőzően beszélhetünk. A nacionalizmus előtti nemzetekről²⁰ beszél John Armstrong, a nacionalizmust megelőző etnikai közösségekről, „etnikai magról” pedig Anthony D. Smith. Valójában meghatározás kérdése, hogy a modern kor előtt beszélhetünk-e nemzetről. Tény, hogy az államok csak a modern korban kezdenek nemzeti alapon intézményesülni, így a modern értelemben vett nemzetről csak ezt követően beszélhetünk.²¹ Ezért egyes szerzők csak a 19. század második felétől beszélnek a nemzetről, állítván, hogy csupán akkortól tekinti magát a lakosság jelentős része egy adott nemzethez tartozónak.²² A másik végletet azok a szerzők képviselik, akik úgy tekintik, hogy a társadalmi csoportok a civilizáció kezdete óta valamiféle etnikai, nemzeti alapon szerveződnek.

Ernest Gellner a nacionalizmust olyan politikai elvként határozza meg, amelynek fő törekvése, hogy az állam és a nemzet határai egybeessenek. Miroslav Hroch szerint, aki a nem domináns etnikai csoportok nemzeté válásának folyamatát elemzi, a nacionalizmus az a szemléletmód, mely *abszolút elsőbbséget ad a nemzet értékeinek minden más értékkel és érdekekkel szemben* (kiemelés az eredetiben – KZ).

A nacionalizmus létrejötté, majd a nacionalizmus államideológiává alakulása egyrészt nemzeti szempontból egyneműsítette a társadalmakat, másrészt pedig kiváltotta, hogy az egyneműsítésnek ellenállók más nemzeti alapon szervezzék meg társadalmukat és önálló államiságra törekedjenek. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy a 19. század második fele óta minden többségi vagy kisebbségi társadalom

14 Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1983.

15 Hobsbawm, E. J.: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, 1990. Magyarul: Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest: Maecenas, 1997.

16 Anderson, Benedict: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. New York: Verso, 1991.

17 Breuilly, John: Állam és nacionalizmus. In Kántor: *Nacionalizmuselméletek...* 134–149.

18 Mann, Michael: A modern európai nacionalizmus kialakulása. Uo. 109–133.

19 Hechter, Michael: A nacionalizmus megfékezése. Uo. 150–182.

20 Armstrong, John: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.

21 A modern megközelítések egyik ki nem mondott hipotézise az, hogy a modern állam és a modern értelemben vett nemzet feltételezi egymást.

22 Connor, Walker: When is a Nation? In Connor, Walker: *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton University Press, 1994.

magát nemzeti terminológiában határozza meg. A nacionalizmus államideológiává válását nemzetépítésnek nevezzük. A nemzetépítés célja nemzetiesíteni a kultúrát, az államigazgatást, az oktatást stb. A nacionalizmus az a folyamat, amely nemzeti alapon intézményesíti a társadalmakat (többségit és kisebbségit egyaránt). A nemzetet központi értéknek tekinti, valamint államiságra vagy legalább autonómiára törekszik. Ez gyakorlatilag az összes európai nemzetre és nemzeti kisebbségre érvényes.

A legújabb megközelítések kísérletet tesznek a vita meghaladására, a bemutatott ellentétek feloldására, azt állítván, hogy a nemzetet gyakorlati kategóriaként, osztályozási sémaként, kognitív keretként értelmezzük: „Nem azt kell kérdeznünk, hogy „mi a nemzet”, hanem sokkal inkább azt, hogy a nemzeti lét mint politikai és kulturális forma hogyan intézményesül az államokon belül és az államok között. Hogyan működik a nemzet mint gyakorlati kategória, mint osztályozási séma, mint kognitív keret?”²³

A nemzet, nacionalizmus fogalmához hasonlóan problematikus az etnikai csoport meghatározása is. Frederik Barth és Rogers Brubaker egyenesen az ilyen csoportok valóságosságát kérdőjelezi meg. Barth megfogalmazásában: „Az alapvető fogalmakat igen nehéz kihámozni és használni; s az általunk megérteni kívánt csoportok és mozgalmak tovább nehezítik dolgunkat azzal, hogy ezekről az etnikai csoportokként konstituálódó társadalmi kategóriákról saját reifikációkat alkotnak: elképzelik őket, jellemző vonásokat tulajdonítanak nekik, homogenizálják és esszencializálják őket. Ezeknek a reifikációknak természetesen vannak bizonyos következményei, de semmi esetre sem az, hogy egyszerűen, pusztán az elképzelés erejével létrehozzák ezeket a képzelt közösségeket és tulajdonságokat.”²⁴ Brubaker ugyanezt támasztja alá: „Az etnikai csoportokat azonban ezen általános társadalomelméleti trendek ellenére továbbra is entitásokként fogják fel, és szereplőkként állítják színre. A hétköznapi beszéd, a politikai elemzés, még a látszólag konstruktivisták tudományos irodalom is 'csoportista' terminusokban meséli az etnikai, faji, nemzeti konfliktusokat, amikor etnikai csoportok, fajok és nemzetek küzdelmét írja le. Amikor etnicitásról, és még inkább, amikor etnikai konfliktusról beszélünk, valahogy azon kapjuk magunkat, hogy csaknem automatikusan etnikai csoportokat emlegetünk.”²⁵

A nacionalizmus teremtette meg a nemzeti alapon szerveződő társadalmakat, és mindezen nem változtatott lényegesen a globalizáció folyamata, és feltételezhető, hogy ameddig a modernitáshoz hasonló társadalmi átalakulás nem megy végbe, addig nemzeti alapon szerveződnek az európai többségi és kisebbségi társadalmak. Térségünkben teljes mértékben meghatározza a szereplők politikáját a nacionalizmus, és ezen az európai integrációs folyamat sem változtatott.

²³ Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In Kántor: *Nacionalizmuselméletek...* 390.

²⁴ Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Uo. 262.

²⁵ Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001. 7–8. sz. 60–66.

A modern korban a nacionalizmust leginkább a nemzetállami politikákat elemezve érhetjük tetten. Az állam rendelkezik elsősorban azokkal az anyagi, infrastrukturális forrásokkal, amelyekkel nemzetépítő politikáját megszervezheti. A többség és a kisebbség közötti konfliktus éppen ott érződik a leginkább, ahol a többségi, illetve kisebbségi nemzetépítés ellenállásba ütközik a másik nemzetépítés projektje által. Az egységes nemzetállam megteremtésének legfőbb akadálya a kisebbségi ellenállás. A kisebbségi nemzetépítésnek pedig a nemzetállami politika.

Nemzetállami politikával térségünkben elsősorban azokban az államokban találkozunk, amelyek rendelkeznek politikailag aktív nemzeti kisebbségekkel, mégpedig olyanokkal, amelyek a többség felfogásában veszélyeztetik az illető állam nemzeti jellegét vagy területi integritását.

A nemzeti kisebbségek elsősorban olyan államokban szervezik meg intézményeiket nemzeti/etnikai alapon, illetve alakítanak etnikai pártokat, amelyekben jogait, identitásukat veszélyeztetve érzik. A nemzeti kisebbségek politikai céljait a következőképpen jellemezhetjük: egyrészt az államon belüli kisebb egységek, másrészt önálló intézményrendszer megteremtése. A nemzetállami politika éppen ezt a két törekvést ellenzi a leginkább. Ezek azok a követelések, amelyek az állami szuverenitást belülről megkérdőjelezzik. A kisebb politikai egységeket tekintve ezért viszonyulnak Romániában annyira hisztérikusan az autonómia és federalizmus kérdéséhez, valamint ezért olyan lassú és bonyodalmas az adminisztratív decentralizáció. Hasonló a motiváció szlovák részről, amikor a szlovákiai magyar politikai szervezetek más elképzelésekkel állnak elő az ország közigazgatási reformját illetően. És nem utolsósorban, a kezdeti ígéretések után emiatt nem időszerű a Vajdaság autonómiájáról tárgyalni. Az önálló intézményrendszerre vonatkozóan ezért ellenzik úgy Szlovákiában, mint Romániában a magyar nyelvű egyetemi oktatásra irányuló kisebbségi követeléseket. Ugyanebbe a vonulatba sorolható a státustörvényt illető román és szlovák bírálatok. Az előbb felsoroltak által válik a kisebbségi kérdés nemzetállami kérdéssé. Itt kell megjegyeznünk, hogy ilyen kérdésekben általában egyetértés van a többségi nemzet pártjai között és alapjában véve csak konjunkturális okok miatt tesznek engedményeket a nemzeti kisebbségek követeléseit teljesítésében.

A nemzetállam, mint a modern kor terméke, ellátja mindazokat a funkciókat, amelyek egy állam működéséhez szükségesek, és mindezt úgy, hogy politikáját a nemzeti elv mentén szervezi meg. Minket elsősorban ez a vetület érdekel.

Felvállalva vagy nem, minden állam folytat valamilyen nemzetpolitikát – ez adja a nemzetállami jellegét. A huszadik századi nemzetállam, amely az etnokulturális semlegesség látszatát igyekszik fenntartani, a gyakorlatban valójában valamelyik etnikum/nemzet – vélt vagy valós – érdekeit érvényesíti. A globalizáció, a modernizáció hatása megkérdőjelezi az állam szuverenitását, viszont ez csak egyes te-

rületekre igaz, a minket érdeklő nemzetpolitikát érinti a legkevésbé.²⁶ Elég csak a régi-új német állampolgársági törvényre vagy a francia állam kultúra-támogatási politikájára gondolnunk.

A nemzetállami politikának két vetülete van, amelyek vizsgálatát módszertanilag külön kell választanunk. Az egyik a saját nemzetállamban érvényesül, amit nemzeterosztó politikának (nacionalizmusnak) nevezhetünk, míg a másik az állam határain túl élőkre irányul, ezt anyaországi nacionalizmusnak nevezhetjük²⁷ (nacionalizmuson – értéksemlegesen – egyszerűen nemzeti elven alapuló politikát értve).

Megközelítesemben a nemzetállami logikával és politikával foglalkozom, anélkül, hogy morálisan értékeljem. Természetes, hogy ez a politika kedvezőtlen a nemzeti kisebbségek számára, és kétséges, hogy ez a politika morálisan igazolható. Számomra a jelenség elemzése és értelmezése az egyetlen megközelítési szempont.

A nemzetállami politika természetesen nem csupán térségünkre és a jelen korra jellemző; elég csak a dualizmus kori Magyarországra²⁸ vagy a 19. századi Franciaországra²⁹ gondolni. Nem áll szándékomban a nemzetállami politika elítélése vagy felmentése, csupán a mechanizmusokat és a logikát kívánom megragadni, és azt bizonyítani, hogy ez minden nemzetállam lényegéhez tartozik. Ezt a logikát nem látni – a kisebbségi politika félreértelmezéséhez, illetve a morális alapú érvelések hálójába bonyolódáshoz vezet.

Az állam, a nemzetállam kérdésének megértéséhez a folyamatokat kell megvizsgálnunk. Az állam differenciált intézményrendszerből álló – többé vagy kevésbé – központosított, területileg körülhatárolt aréna. E terület fölött az állam autoritativ törvényhozási joggal rendelkezik, amelyet a fizikai erők eszközei fölötti monopóliumával biztosít.³⁰ Michael Mann szerint az állam kétféle hatalommal rendelkezik: a despotikus és az infrastrukturális hatalommal. A despotikus hatalom a weberi értelmezéshez áll közelebb, és a régebbi államalakulatokra jellemző. Az infrastrukturális hatalom pedig a modern államra jellemző, amely az infrastruktúráján keresztül gyakorolja a hatalmát és ezáltal ma jobban ellenőrizheti és befolyásolhatja állampolgárait, mint bármikor a történelem során. Ezt a politikai ellenőrzés logisztikájának fejlődésével magyarázza. Értelmezésében az állam funkciói: a belső rend fenntartása, a katonai védelem, a kommunikációs infrastruktúra fenntartása, valamint a gazdasági redistribúció. Ezek az infrastruktúrákon keresztül

²⁶ Mann, Michael: *Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying. Daedalus*, Vol. 122., Nr. 3., 1993.

²⁷ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.

²⁸ Annak ellenére, hogy Magyarország nem nevezhető a szó klasszikus értelmében szuverén nemzetállamnak az említett időszakban, a Magyarország területén megvalósuló kisebbségpolitika – egyes deklarációk ellenére – nyugodtan tekinthető nemzetállami politikának.

²⁹ Weber, Eugene: *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870–1914*. London: Chatto and Windus, 1979.

³⁰ Mann, Michael: Az állam autonóm hatalmának eredete, mechanizmusai és következményei. *Regio*, 2001. 4. sz. 6.

gyakorolja az állam a hatalmát, és ez által konszolidálja azt területileg. A mi szemzögünkből az a fontos, hogy ezt a hatalmat milyen ideológia nevében teszi. A nemzeti elven való szerveződés áthatja ezeket az infrastruktúrákat, és ez által intézményesíti a nemzeti elven való szerveződést, valamint szocializálja a lakosságot. Amennyiben a nemzet az egyik központi érték, ez meg fog jelenni ezekben a struktúrákban is.

Ralph Grillo nyomán két mechanizmust különböztethetünk meg: a politikum etnicizálódását és az etnikum politizálódását.³¹ Az előbbi az állami kereten belüli nemzeterősítő politikákra, míg az utóbbi az etnikai szerveződésre alapozó politikum (állam) megteremtésére vonatkozik. A szakirodalom inkább az etnikum politizálódásával foglalkozott és kevesebb figyelmet szentelt a már meglévő állami keretekben zajló nemzeterősítő nacionalizmusnak.³² Ezen utóbbi politikák azok, amelyeket nemzetállami politikáknak nevezünk és a nemzeterősítő nacionalizmus fogalmi körében értelmezhetők.

A nyugat-európai államok is nemzeti államok, viszont ez politikájukban kevésbé jelenik meg markánsan. Ennek a magyarázata abban rejlik egyrészt, hogy a nemzetépítési folyamatot hamarabb kezdték el, és azt sikeresnek tekintik. Másrészt pedig az európai egyesülés és a regionalizáció valamelyest háttérbe szorította a nemzeti elven való politizálást.

Rogers Brubaker szerint a nemzeterősítő politika a következő előfeltevéseken, cselekvéseken és mechanizmusokon alapszik: 1. létezik egy etnokulturális értelemben meghatározott többségi nemzet, amely megkülönböztethető az állampolgárságok összességétől; 2. azon az eszmén alapszik, hogy ez a csoport tulajdonosa az államnak; 3. ezen csoport nem rendelkezik teljes tulajdonjoggal az állam fölött; 4. a felsoroltak miatt tenni kell valamit, hogy biztosítani lehessen a többségi nemzet hegemoniáját (ezt nyelvi és kulturális politikával, demográfiai menedzsmenttel, illetve a gazdasági jólét biztosításával igyekeznek elérni); 5. ennek a politikának az alátámasztására a múltbeli sérelmek és diszkrimináció hatásának ellensúlyozása szolgál; 6. ilyen alapon mozgósítja az államapparátust. Ezzel a mechanizmussal magyarázható a legtöbb 20. századi nemzetállami politika.

Látható, – amint azt ma már egyre több kutató vallja – hogy az állam etnokulturálisan nem semleges, és ma már a mítoszok közé sorolhatjuk az állam semlegességének doktrínáját. A nemzetállami politika – akár az anyaországi – csak a nacionalizmus keretében értelmezhető.

A nemzeti kisebbségek nacionalizmusa, a kisebbségi nemzetépítés is csupán a nacionalizmus keretében elemezhető. A nemzeti kisebbségi (politikai, kulturális, civil stb.) elitek társadalmukat nemzeti alapon intézményesítik. Az intézményesülést leginkább úgy érthetjük meg, ha a nemzeti elven való szerveződést elemez-

³¹ Grillo, Ralph (szerk.): *“Nation” and “State” in Europe: anthropological perspectives*. London: Academic Press, 1980.

³² Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed...* i. m.

zük. A legtöbb társadalom nemzeti alapon intézményesült, viszont ez sok esetben más szervezőerőkkel járt együtt, és sok helyen veszített is jelentőségéből. A nemzeti kisebbségek esetében megfigyelhetjük, hogy a fő szervező erő a nemzeti elv, és ennek jelentősége a legritkább esetben csökken, sőt inkább hangsúlyosabbá válik. A nemzetépítés és intézményépítés közötti összefüggés világíthatja meg az elemzett folyamatot. A nemzeti elven szervezett politika azokra irányul, akiket a 'nemzeti elit' saját nemzetéhez tartozónak tekint. Ez független az egyének társadalmi beágyazódásától, független attól, hogy milyen szinten és mértékben kapcsolódnak a magyar életvilághoz, és független az egyének akaratótól is. A nemzetépítő politika projektjéhez tartozik, hogy ezeket valamilyen módon a kisebbségi szubkultúrához csatolja, illetve ott tartsa. Mint említettem, a Hroch által leírt nemzet-kialakulási fázisok kevésbé használhatók számunkra, viszont megállapíthatjuk, hogy ezen nemzetek követelése azonosak a mai nemzetépítő kisebbségek követeléseivel: 1. a nemzeti kultúrának a helyi nyelven alapuló fejlesztése, a nyelvnek az oktatásban, a közigazgatásban és gazdasági életben való használata; 2. az állampolgári jogok és a politikai öngazgatás elnyerése, eleinte az autonómia, végül (rendszerint igen későn, határozott követelésként) a függetlenség formájában; 3. az etnikai csoportból felépülő teljes társadalmi struktúra létrehozása, művelt elittel, hivatalnoki karral és vállalkozói réteggel, de ahol szükséges, szabad paraszttal és szervezett munkásokkal is.³³

Az andersoni modellből kiindulva választ kapunk arra, hogy egy nemzeti kisebbség miért szeretne szuverén politikai közösséggé válni. Megfigyelhetjük a nemzeti kisebbség politikusainak és értelmiségének ezirányú politikai törekvéseit. Az előbbi megállapításokra építve kijelenthetjük, hogy a kisebbségi politika célkitűzéseit igen egyszerűen úgy fogalmazhatjuk meg, mint az országon belüli kisebb egységek megteremtésére irányuló szándékokat (ebben az írásban nem foglalkozom a szecesszió vagy irredentizmus kérdésével). Alaptételnek fogadjuk el, hogy a kisebbség szegregációra törekszik, minden nyilvános retorika ellenére. Ennek a szegregációnak két fajtája különíthető el: a területi és az intézményes. A kisebbségi politikában a föderalizmus, az autonómia, a devolúció, az adminisztratív decentralizáció, helyenként a *konszociális* modell azért kap ekkora jelentőséget, mivel ez a kisebb egységek megteremtését szolgálja, amelyekben a nemzeti kisebbség esetleg többségbe kerülhet (ha nem is homogén csoportként), ahol is valamilyen formában ők hozzák meg a döntéseket. Ezáltal közelebb kerülnek ahhoz a politikai helyzethez, mely Ernest Gellner szerint a nacionalizmus egyik célja, ti. hogy a nemzetet a nemzettársakból kikerülő vezetők irányítsák.³⁴ Az intézményes szegregáció különálló (magyar) intézményeket próbál létrehozni, akár a meglévő állami intézményrendszerből leszakadva (vagy azok keretén belül), akár új intézmények

³³ Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, 2000. 3. sz. 6–7.

³⁴ Gellner: *Nations and Nationalism*... i. m. 9.

létrehozásával. Tehát olyan intézmények megteremtése a cél, amelyben a kisebbség saját igénye és elképzelése szerint szervezi meg a működést.

Az elmondottakból az alábbi következtetést vonhatjuk le: a nemzeti kisebbség nemzeti elven szerveződő dinamikus csoport, melynek kötelékei/határai egyáltalán nem egyértelműek, ám a nemzeti kisebbség politikusainak/értelmiségének cselekvése a csoport határainak egyértelműsítésére és stabilizálására törekszik. Tehát elkülönítjük a politikai és jogi követeléseket az etno-civil társadalom megerősítésétől, illetve létrehozásától. Az előbbiekből bemutatottak alapján látjuk, hogy a kisebbségi politikai csoportosulások esetében külön kell választani a politikai pártot és a társadalmi szervezetet. Természetesen a gyakorlatban ez nem igazán elkülöníthető, de módszertanilag ezt a különválasztást megengedhetjük magunknak. A kisebbségi párt mint politikai párt részt vesz az országos politikai életben, választásokon indul, képviselőcsoportot alakít, szavazói érdekeit képviseli. Mint politikai párt az említett területi és intézményi szegregáció érdekében cselekszik. Tehát kifelé (kultúrán, nemzeten) szegregál, befelé pedig integrál. Ez a kisebbségi politikai csoportosulásnak mint társadalmi szervezetnek a funkciója. Társadalmi szervezatként a nemzeti identitást építve szervezi meg az etno-civil társadalmat.

Mint az látható volt, a kisebbségi nemzetépítést nem lehet csupán a nemzeti kisebbségre szorítkozva elemezni. A kisebbségi nemzetépítésre befolyással van a nemzetállami politika, az anyaországi politika, valamint a nemzetközi szervezetek (és a globalizáció) hatása. Mivel mi a nemzeti kisebbségeket elemezzük (a kisebbségi nacionalizmust, a kisebbségi nemzetépítést), ez számunkra a fő változó, a többi pedig magyarázó változó lesz. Ilyen értelemben az elemzési keret így nézne ki: 1. A nemzetközi kisebbségvédelmi kodifikáció, rendszer és erőviszonyok (ezt a mindenkori hatalmi egyensúly/érdekek és hatalmon lévő ideológia határozza meg; például a nemzetek önrendelkezésének elve, az amerikai liberális ideológia, a nyugati államok bevándorlás- és állampolgárság-politikája stb.). 2. A nemzetállam nemzetépítő nacionalizmusa/politikája. A gyakorolt technikák (integráló, szegregáló) és ideológia a különböző kisebbségek irányában. Különös figyelemmel kell lennünk az általános ideológia és a korszakonkénti változások közötti különbségekre (például Kelet-Közép-Európában minden állam nemzetállami politikát folytat /vagy folytatott/, de más más tervekkel a különböző kisebbségek irányában, illetve különböző rendszerek között is létezik különbség). 3. Az anyaországi nacionalizmust is tekinthetjük állandónak, habár intenzitása, ideológiája és orientáltsága ugyancsak korszakonként és rendszerenként változik. Mindhárom aktor, de különösen az utolsó kettő esetében föltétlenül meg kell vizsgálni a mindenkori politikai konstellációt. Mindkét állami nacionalizmus esetében (az adott nemzetállami és az anyaországi) belső törésvonalakkal számolhatunk, különböző versengő nemzet-konceptiókkal, amelyeknek gyakorlati hatásuk van a kisebbségi nemzetépítésre.

A kisebbségi nemzetépítés egyrészt ellenáll a többségi állam nemzetépítő politikájának, másrészt erősíti az illető nemzeti kisebbség közötti kötelékeket és összetartozás-érzetet. A kisebbségi politika, de általában a nemzeti elven alapuló politi-

ka határteremtő, illetve határerősítő. Befeje integrál, kifeje szegregál. A kisebbségi nemzetépítés célja az önálló társadalom megteremtése. Nem e tanulmány célja megválaszolni, hogy ez megteremthető-e vagy nem, de fontos észrevennünk, hogy ez a kisebbségi döntéshozók célja. Erre példa a különálló intézményrendszer megteremtését célzó politika, illetve az összetartozásra épülő diskurzus.

A nemzetközi hatás/befolyás talán a leginkább a státustörvény körülötte viták alapján mutatható be.³⁵

A Magyarországgal szomszédos országok általában elítélően viszonyultak a státustörvényhez, ami azt jelzi, hogy kisebbségi és szomszédos ügyekben ezeknek az államoknak a politikája, a látszat ellenére, nem sokat változott. Elsősorban Románia és részben Szlovákia fejezte ki fenntartásait. Románia esetében kifejezetten ellenséges hozzáállásról beszélhetünk. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a kisebbségekkel rendelkező, nemzetépítő vagy nemzeterősítő politikát folytató államok a nemzeti kérdéseket csak mellékesen érintő kérdésekben viszonyulnak pozitívan a kisebbségi vagy anyaországi követelésekhez, illetve a kisebbségtámogató politikához. A Románia és Magyarország közötti diplomáciai villongások végül az Európai Unió szervei, nevezetesen a Velencei Bizottság elé kerültek. A román fél a státustörvény véleményezését kérte (elsősorban a pozitív diszkriminációra és a törvény extraterritoriális hatályára, valamint a törvény szociális vetületére vonatkozóan),³⁶ amelyre ellenlépésként a magyar fél egy olyan beadványt adott be, amelyben a Velencei Bizottság állásfoglalását kéri a hasonló törvénykezésekről és a határon túli nemzettársak támogatása elvéről.³⁷ A Velencei Bizottság 2001. október 19-én hozta nyilvánosságra véleményét³⁸, amelyet úgy a román, mint a magyar fél saját győzelmeként értelmezett.

A Velencei Bizottság javaslataival nem zárult le a vita. Románia kifogásolta a magyar igazolvány alapján nyújtott munkavállalási kedvezményeket, valamint a magyar igazolvánnyal rendelkező házastárs jogosultságát a „hozzátartozó igazolványra”. Így, a 2001. december 22-i román–magyar egyezmény³⁹ alapján minden romániai állampolgár hasonló kedvező feltételek mellett vállalhat munkát Magyarországon, illetve a romániai magyarok nem-magyar hozzátartozói nem kaphatnak „hozzátartozói igazolványt”.

Az Európai Parlament is napirendre tűzte a státustörvényt, és Erik Jürgens, holland szocialista képviselőt bízta meg a jelentés elkészítésével. Eredetileg Jür-

³⁵ Az előzményekről lásd: Kántor Zoltán: *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

³⁶ *The Official Position of the Romanian Government on the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries*.

³⁷ *Paper Containing the Position of the Hungarian Government in Relation to the Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries*.

³⁸ *European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-state*.

³⁹ *A Magyar Köztársaság Kormányának és Románia Kormányának egyetértési nyilatkozata*. Budapest, 2001. december 22. www.htmh.hu

gens mandátuma arról szól, hogy megvizsgálja a hasonló európai törvényeket, ő viszont csak a magyar státustörvénnyel foglalkozik. Az első jelentésében⁴⁰ a politikai nemzet koncepciójából kiindulva, a Velencei Bizottság javaslatai szellemével ellentétben, aggályosnak tartja a határokon átnyúló nemzetkoncepciót. Mint már jeleztem, ez egy szakmailag egyoldalú felfogás, amely nem veszi figyelembe az európai nemzetek és államok kialakulását, valamint a különböző, gyakran egymással ellentétes nemzetkoncepciókat. A jelentésben – jogosan – a magyar állam szemére veti, hogy csak a végrehajtási utasításokban vette figyelembe a Velencei Bizottság javaslatait, de a törvényt nem módosították a javaslatok alapján.⁴¹ Ugyanakkor a jelentés azzal zárul, hogy Magyarországnak hatályon kívül kellene helyeznie a törvényt. A magyar Európa parlamenti képviselők a bizottságban módosító javaslatokat nyújtanak be, és a Jogi és emberi jogi bizottság felkéri a rapporteur-t, hogy látogasson el az érintett országokba a törvény és végrehajtása alaposabb megvizsgálása érdekében. Erik Jürgens többször is módosítja jelentést, amelyet végül 2003 márciusában fogad el az Európa Parlament Közgyűlésének Jogi és emberi jogi, valamint a Politikai bizottsága. A bizottságokban elfogadott jelentés már nem javasolja a törvény felfüggesztését, csupán módosítását, viszont egy igen érdekes megkülönböztetést tesz a *Hungarians* (a magyarországi magyarok, a magyar állampolgárok) és a *Magyars* (a határon túl élő magyarok) között.⁴² A jelentés továbbra is a politika nemzet koncepciójára épül.

A 2002 novemberében Dzurinda szlovák kormányfő, Budapesten jelenti ki, hogy Szlovákia számára semmiképpen sem elfogadható a státustörvény. 2003 januárjában pedig Günther Verheugen bővítési biztos a magyar kormányfőnek írt levelében jelzi, hogy a nemzet fogalmának jelenléte a törvényben problematikus. Nem mellékes megemlíteni, hogy 2002 tavaszán Adrian Năstase, Románia miniszterelnöke neve alatt megjelent egy könyv, amely gyakorlatilag a magyar státustörvény elleni román kifogásokat tartalmazza.

A szomszédos államok kifogásai, a Velencei Bizottság, az Európa Parlament, a bővítési biztos levele nemzetközivé tette a magyar státustörvényt. A magyarországi és a szomszédos országokbeli viták⁴³ mellett ma már nemzetközi kérdéssé nőtte ki magát a határon túli kisebbségek, vagy az azokhoz tartozó személyek jogairól szóló kérdés.⁴⁴

⁴⁰ *Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian Status Law of 19 June 2001 (Draft report)*. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 11 June 2002.

⁴¹ Minden valószínűséggel az igen feszült választási kampány miatt nem módosították a törvényt.

⁴² Ez olyan, mintha a németországi németek lennének a *Germans*, és pl. a Belgiumban élő németek a *Deutschs*. A dokumentomot lásd: *Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian law of 19 June 2001 on Hungarians living in neighbouring countries ("Magyars")*. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, adopted on 3 March 2003.

⁴³ Lásd a leginkább releváns tanulmányokat, cikkeket: Kántor: *A státustörvény... i. m.*

⁴⁴ *The protection of national minorities by their kin-state*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002.

A nemzetközi porondon a nemzeti kérdés ugyancsak központi jelentőségű, ez elsősorban a Jürgens-jelentésből és Verheugen Medgyessy Péter miniszterelnöknek írt levéléből derül ki. Tulajdonképpen a nemzetek Európája és az államok Európája koncepciók ütköznek.

Kisebbségvédelmi szempontból az igazán lényeges kérdés az, hogy a Velencei Bizottság legitimnek tekinti azt az elvet, mely szerint az anyaország támogatja a határain kívül élő kisebbségeket, és nem tekinti ezt pozitív diszkriminációnak, sem extraterritoriális hatályúnak a státustörvényt. A Velencei Bizottság állásfoglalása alapján elképzelhető, hogy egy új fejezet nyílt a kisebbségvédelem területén, még akkor is, ha a 2001. november 13-i országjelentés inkább negatív fényben tünteti fel a státustörvényt. Nem felejtethetjük el, hogy a kisebbségekre vonatkozó dokumentumok a nemzeti kisebbségek meghatározásában sehol sem említik az anyaországot.

Az európai intézmények viszonyulása a státustörvényhez jelzi, hogy érzékelik a problémát, viszont értelmezésükben a nacionalizmus egy múltó és megszűntetendő jelenség. Hogy mennyire hibás ez a feltételezés, azt a volt Jugoszláviára vonatkozó megoldási javaslatok is mutatják. A probléma gyökere – a kérdés félreértésén túl – abban keresendő, hogy a nyugat-európai államok éppúgy nemzeti alapon szerveződnek, éppúgy a nacionalizmus (is) hozta őket létre, ám ezzel a kérdéssel a politika nem kíván szembesülni.

Összegzésként állíthatjuk, hogy a nemzetállami, az anyaországi, a nemzeti kisebbségi, de ugyanakkor az európai intézmények konfliktuskezelő elképzelései mind a nacionalizmus keretében értelmezhetők. Mindegyik számára a nemzeti dimenzió központi, csak az értelmezések különböznek. A nacionalizmus modern jelenség és meghatározó – és meghatározó lesz – a modern Európában. A konfliktusok közül a nemzeti alapú (erőszakos vagy nem) konfliktusok a legnehezebben – ha egyáltalán – kezelhetők, hisz egy hosszú folyamat eredményeként jöttek létre, és az összes szereplő rengeteg energiát fordított a nemzeti alapú társadalomszervezésre. Lényegük kérdőjeleződne meg, amennyiben nem e logika alapján folytatnák politikájukat. Az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamatban – magyar vonatkozásban a státustörvény kapcsán – derült ki a legvilágosabban, hogy „Európának” nincs megoldása a nemzeti konfliktusokra, és ez – szerintem – abból adódik, hogy nem hajlandó megérteni a nacionalizmust, pedig saját létének alapja is a nacionalizmus.